

В. В. Шур¹, А. В. Кавалёва²

¹ доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры беларускай і рускай філалогіі МДПУ імя І. П. Шамякіна
(г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

² кандыдат філалагічных навук, загадчык кафедры англійскай мовы і методыкі выкладання замежных моў МДПУ імя І. П. Шамякіна
(г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь)

ЗМЕНИ Ў СІСТЭМЕ АЙКОНІМАЎ МАЗЫРСКАГА ПАЛЕССЯ

Вядома, што ў апошнія стагоддзе ў айканіміі Беларусі, у тым ліку і Мазыршчыны, адбыліся істотныя змены: масавымі былі перайменаванні геаграфічных аб'ектаў, найперш назваў самых розных паселішчаў – гарадоў, вёсак, хутароў, засценкаў, што на той час было абумоўлена пераважна зменаў дзяржаўнай прыналежнасці тэрыторыі, сацыяльнымі рэвалюцыямі, дэкаланізацыяй, хутарызацыяй і калектывізацыяй, войнамі, утварэннем новых адміністрацыйных адзінак, новых суверэнных дзяржаў, былі створаны новыя мадэлі і новыя тапаасновы айконімаў, з'явіліся шматлікія айконімы-неалагізмы, штогод павялічвалася колькасць архаізаваных айконімаў, іх разнавіднасцей. Аналіз такіх адзінак патрабуе глыбокіх ведаў з самых розных навук – лінгвістыкі, этнаграфіі, гісторыі, геаграфіі, сацыялогіі. Сярод даследчыкаў існуе нават думка, што тапаніміка гэта сінтэз лінгвістыкі, геаграфіі, гісторыі, бо, напрыклад, для высвятлення этымалогіі слоў-тапонімаў вельмі часта неабходна выкарыстоўваць звесткі з сумежных навук: археалогіі, гісторыі, геаграфіі, а самі тапонімы ў сваю чаргу ўяўляюць невычэрпную крыніцу самых разнастайных дадатковых звестак не толькі для лексікалагаў, а і для гісторыкаў, географаў, археолагаў, геолагаў і іншых даследчыкаў. Пра гэта можна падрабязна даведацца, прачытаўшы манаграфіі і артыкулы М. Бірылы, В. Жучкевіча, В. Лемцюговай, А. Рогалева, М. Даніловіча, І. Капылова, А. Каўруса, Г. Цыхуна і інш.

У савецкі перыяд у сістэме айконімаў адбыліся значныя змены. Архаізаваліся, былі выведзены з тагачаснага традыцыйнага анамастыкону наступныя адзінкі:

1) назвы, якія нагадвалі пра асоб царскага, імператарскага, панскага паходжання, белагвардзейцаў, апартуністаў і іншых рэальных і мяркуемых ворагаў савецкай улады: *Раманава, Гасподы, Троцкае, Панічы, Панскае, Карнілавічы, Юдзенічы* і інш.;

2) назвы, якія былі звязаны з рэлігіяй, служыцелямі культуры: *Багі, Божы Двор, Манастыр, Ігумен, Святоцк, Святы Дух, Царковішча, Папова Лука, Гапоны* і інш.;

3) назвы, які ўяўлялі сабой немілагучныя, абразлівыя словы (як правіла, мянушкі): *Брухачы, Дурневічы, Неўмывакі, Сінябрухі, Халуі*. Гэта і тапонімы, якія ўяўлялі трапныя сацыяльна-гістарычныя характарыстыкі: *Старцы, Махаеды, Сярмяжка, Сыроваткі, Торбінка, Бяслібчы* і інш. Да немілагучных (ці абразлівых) была аднесена вялікая колькасць тапонімаў, аманімічных з назвамі жывёл, так званыя “аджывёльныя” назвы: *Авечкі, Бараны, Быкі, Кабылічы, Кабыльчыцы, Конскі Бор, Кабаны, Парасятнікі, Свіналуны, Каты, Цуцкі, Казадоі*;

4) асобныя найменні былі заменены дзеля таго, каб увесці ў сістэму традыцыйных тапонімаў новыя ў той час сацыяльна-палітычныя найменні: *Белае → Азіна, Задобрасць → Калініна, Іван Бор → Красны Ацябр, Койданава → Дзяржынск, Карпілаўка → Ацябрскі, Дзісна → Луначарскае* і інш.;

5) назвы-этнонімы, а таксама назвы, якія сведчылі пра моўны ўплыў суседніх народаў: *Ляхі, Мазураўка, Палякі, Жандова Вулька, Жыдавічы, Жыдава Буда, Падрасалай, Эритэрмай* і інш.;

б) старажытныя назвы, якія ў выніку аманіміі (сугучнасці) з сучаснымі словамі выклікалі “нявыгадныя” асацыяцыі: *Засценкі* (засценак – пашыраны на Беларусі тып пасялення, а не *астрог*), *Смярдзяча* (г. зн. вёска, дзе жылі халопы, смерды) і інш.

Так, у Лельчыцкім раёне, улічваючы названыя вышэй патрабаванні, былі заменены без узгаднення з карэннымі жыхарамі наступныя традыцыйныя айконімы: *Асмаленік → Ударнае, Злодзін → Чырвонабярэжжа, Засунне → Першамайск, Каросцін → Новае Палессе, Стары Фальварак → Пабеднае, Берасцяны Завод → Чапаеўск, Радзілавічы (Радзівілавічы) → Дзяржынск, Магільнае → Мірнае, Гарнавішча → Маркоўскае*.

З кніг А. Бабра, М. Капача, А. Рогалева, У. Лякіна, В. Шура, з анамастычных слоўнікаў Г. Івановай, А. Кавалёвай, з серыі кніг “Памяць”, “Хронікі Убарцкага Палесся”, анамастычных слоўнікаў, кніг намі выбраны архаізаваныя айконімы Мазырскага Палесся, якія зніклі з карты рэгіёна. Мы ставім на мэце класіфікацыю такіх адзінак параважна з улікам семантыкі іх апелятываў. Дарэчы, вакол Мазыра яшчэ ў 20 х гадах ХХ стагоддзя было многа хутароў, частка з якіх мелі назвы, утвораныя ад разнастайных прозвішчаў іх заснавальнікаў: *Сузькі* – ад прозвішча *Сузько*, *Кунгеры* – ад прозвішча *Кунгер*, *Бабры, Бабраняты* – ад частай на Мазыршчыне мянушкі або прозвішча *Бобр* і інш. [7, 245]. Так, у кнізе А. Бабра “Мой Мозырь” падаюцца назвы больш ста рачулак і каля 30 азёр, сажалак і іншых водных аб’ектаў. Аўтар, прыводзячы наступныя гідронімы Мазыршчыны, задае рытарычнае пытанне: “Дзе мы іх (водныя аб’екты, іх назвы) згубілі, страцілі ?” *Гусінае, Глушыца, Гарчынь, Каструб’я, Мутнае, Арэхава, Плёса, Пунаў, Скалодзін, Струк, Торкла, Трызна, Засоліна* і інш (с. 91). Большасць іх не фіксуюць сучасныя анамастычныя даведнікі. Прычын

многа: змены ў грамадскім жыцці, у ландшафце мясцовасці, меліярацыя. А ў “Хроніцы Убарцкага Палесся” ў алфавітным парадку пададзена звыш 700 мікратапонімаў і 165 гідронімаў, сабраных з розных крыніц (архіўныя дакументы, звесткі старажылаў, карты і інш.). М.Капач у сваёй працы адзначаў, што толькі ў ваколіцах сучаснага Мазыра было больш за 45 засценкаў і хутароў, многія з іх зніклі, але не бяследна, у радзе выпадкаў аб існаванні некаторых паселішчаў сведчаць аднайменныя мікратапонімы, якімі цяпер называюць поле, лес, палянку, вуліцу, на месцы былых хутароў, засценкаў, напрыклад, *Калачоўка, Сядзельнікі, Ясеньшчына, Міхалкі, Салаўёўка, Целяпуны, Кімбараўка, Бабры, Лаці* і інш. М. Капач у кнізе “Деревни и люди Мозырщины” паведамляе, што ў 30-х гадах ХХ ст. у вялікую вёску Слабада (тады раённы цэнтр) на агульную сядзібу калгаса былі сселены навакольныя хутары *Буда, Адзіца, Белькаў, Заложжа, Замосце, Ліпнікі, Падрэчча* і інш. Цяпер гэтыя мікратапонімы ў ваколіцах Слабоды. У Лельчыцкім раёне каля вёсак Стадолічы, Буйнавічы назвы былых хутароў *Міхееў, Мар’янка, Сярэдняе, Гваздзец, Петралаеў хутар, Карнава селішча* і інш. сталі мікратапонімамі – назвамі палёў, узлескаў, палянак [6, 167]. Але выявіць дакладна ўсе страчаныя найменні без грунтоўных гістарычных звестак немагчыма.

На матэрыяле трох раёнаў Мазыршчыны Лельчыцкага, Калінкавіцкага, Мазырскага – прасочым некаторыя вынікі змен у сістэме айконімаў, што прывялі да архаізацыі гэтых адзінак. Агульная колькасць паселішчаў, іх назваў, якія засведчаны ў пісьмовых крыніцах у розныя часы ў межах сучаснага Лельчыцкага раёна, – больш за 300, самыя даўнія і старажытныя з іх узніклі 400–500 гадоў таму назад (першыя фіксацыі ў пісьмовых помніках з 1412 г.). Вялікі князь Літоўскі падараваў свой удзел *Убарць* з усімі сёламі і ўладаннямі (без пераліку іх) віленскаму біскупу *Мікалаю* і яго пераемнікам. Наступны дакумент “*Рэестр падымнага з Убарці ў Кіеўскім павеце за 1581 г.*” акрэслівае ў гэтай воласці толькі 10 сёл, сярод іх *Стадолічы, Буйнавічы, Лельчыцы* і інш. [3, 56]. У наш час у Лельчыцкім раёне 75 паселішчаў, у Мазырскім менш чым 100, колькасць якіх штогод змяншаецца, на што ёсць некалькі прычын. Асноўныя прычыны змяншэння ў гэтым рэгіёне войны, асабліва апошняя, а таксама калектывізацыя ў 30-я гады ХХ стагоддзя, калі ў выніку стварэння калектывных гаспадарак у адну аб’ядноўвалі і ссялялі некалькі хутароў, утвараючы новыя паселішчы на базе нейкага, як лічылася, перспектыўнага хутара, вёскі. Так, у перыяды калектывізацыі, у ваенны час (1941–1945), пасля Чарнобыльскай катастрофы, працэсаў урбанізацыі і інш. у Лельчыцкім раёне знікла каля 200 хутароў і іншых паселішчаў, пераважна хутары, засценкі, вёскі [5, 347–434]. У Калінкавіцкім раёне У. Лякіным засведчана 103 назвы хутароў, страчаных на яго тэрыторыі: адна назва

слабады, 11 назваў фальваркаў, 20 назваў засценкаў, 39 назваў страчаных вёсак [3, 67–84].

Гэтыя айконімы з улікам семантыкі іх утваральных асноў класіфікуюцца ў наступныя групы: назвы, у якіх адлюстроўваюцца асаблівасці мясцовага ландшафту, іх апелятывы звязаны з навакольнай флорай (*Азярцы, Асінаўка, Асіннік, Астравы, Бель, Бор, Верхні Рог, Востракарма, Востраў, Выбалацце, Высокі Рог, Вялікае Балота, Вялікі Лес, Глей, Гліннае, Глінішча, Глухая Порасля, Глыбокая Лужа, Горка, Дуброва, Дудзін Брод, Заазер’е, Зеляніца, Кругліца, Крывуша, Курган, Курганы, Лаза, Луцішча, Лясное Луток, Мохаўка, Муцвіца, Ніўкі, Стаў, Сямёнава Палянка, Чарнавостраў, Шырокае і інш.*);

– найменні, якія звязаны з вытворчасцю і промысламі жыхароў (*Баранавы Мост, Буда, Буйнавіцкая Рудня, Гарнавішча, Глушкавіцкі Млынок, Данілавіцкая Буда, Дворышча, Лютыя Масты, Масты, Мачулішча, Мілашэвіцкая Рудня, Млінкі, Млынішча, Мосцішча, Мясэлішча, Нямецкі Млынок, Перадзельнае, Перакон, Пільня, Прыбудак, Прыстань, Рубеж, Селішча, Церабня, Церамошнае, Чамярык, Чысцец і інш.*);

– адзінкі, утвораныя ад назваў тыпаў паселішчаў (*Бярозаўская Слабада, Новы Фальварак, Петралаеў Хутар, Рудня Якімаўская, Хутары Гарочыцкія, Хутары Заднікі, Хутары Казанскія, Хутары Казловічы, Хутары Кошчычы, Хутары Міхнавічы, Хутары Падасецкія, Хутары Сухавічы, Хутары Сярэднія, Хутары Ушаковы і інш.*);

назвы антрапанімічнага паходжання (*Аляксандраўка, Анелін, Астаны, Барысаў, Вандакоў, Воранаў, Воранаўка, Герашчыха, Гілеўка, Глебаўка, Дзямідаў, Жарабцы, Жураўліха, Жыткоў, Золачаў, Камарова, Капылоў, Каўбасічы, Качанаўка, Ключаў, Коўшыцы, Лабачоўка, Малечкаў, Міхеева, Несцераўка, Нікалаеў, Пад’ягорыха, Сівакі, Собаў, Старозава, Сычы, Тушкова, Уладзіміраўка, Фляроў, Франчыха, Халадовічы, Хогель, Шумарава, Шушэраў, Шчэцін, Шылкі і інш.*).

Перайменаванні, наяўнасць некалькіх варыянтаў назваў аднаго паселішча – гэта тыя асноўныя падставы, што прыводзілі да архаізацыі некаторых традыцыйных айконімаў. Як пісаў пра такія змены А. Рогалеў, у савецкі перыяд перайменаванні паселішчаў і іншых аб’ектаў нярэдка ажыццяўляліся па прынцыпе антытэзы, напрыклад, вёска *Раманаўка* → у *Леніна, Князь Возера* → *Чырвонае Возера, Папоўшчына* → *Акцябр* [4, 235]. Прыводзім наступныя прыклады замен, перайменаванняў, варыянтаў паселішчаў сучаснага Мазырскага раёна, якія засведчаны намі ў розных крыніцах: *Бокаўшчына* → *Бокаў, Каменішчына* → *Каменка, Лаці* → *Майская, Малы Бакавец* → *Малы Бокаў, Раманаўка* → *Ленінаўка* → *Раманаўка, Бабічы (Бабіч)* → *Барбароў, Раенка* → *Раеўскія, Васількава* → *Васькаўка, Лясная* → *Лешня, Капліца* → *Петрапаўлаўская Слабада* → *Горная,*

Парэчніца → Прагрэс, Вараб'ёўка → Красная Горка, Кеневічаў Груд → Гіневічаў Груд, Торбінка → Турбінка, Скрыгалаўская Слабада → Слабада.

Варыянтнасць айканімаў, архаізацыя некаторых з іх, з'яўляецца тыповай асаблівасцю любога рэгіёна. Як прасачыў гэтыя з'явы ў айканіміі Віцебшчыны У. Генкін, наяўнасць акцэнталагічных, фанетычных, граматычных і іншых варыянтаў у першую чаргу характэрна назвам невялікіх паселішчаў. У наш час колькасць тапонімаў, што маюць варыянты, няўхільна скарачаецца. Гэта, найперш, звязана са змяншэннем колькасці паселішчаў, а таксама з пэўнай тэндэнцыяй да стандартызацыі назваў. Асноўныя фактары, якія абумоўліваюць апошнюю з'яву ў рэгіянальнай тапаніміі актыўны ўплыў пісьмовых стыляў на мову карэнных жыхароў рэгіёна, праблемы актыўнага ўзаемадзеяння рускай і беларускай моў, гаворак і літаратурных моў, іх адлюстраванне ў айканіміі [1, с. 274–275]. Гэтыя фактары пераканальна пацвярджаюцца прыведзенымі вышэй фактамі з сістэмы айканімаў Мазыршчыны.

Даследчыкамі айканіміі, урбананіміі (Г. Мезенка, В. Лемцюгова, І. Капылоў, М. Гарбанеўскі і інш.) выпрацаваны крытэрыі, якімі павінны кіравацца пры называнні новых унутрыгарадскіх і сельскіх аб'ектаў, пры замене некаторых няўдалых урбананімаў. Любы тапонім найперш выконвае адрасную і гісторыка-культурную функцыі, служыць надзейным арыенцірам у горадзе, вёсцы; назва павінна быць матываванай, па магчымасці зразумелай тым, хто жыве або наведвае паселішча, яна таксама ўтрымлівае, нясе ў сабе пэўны аб'ём патрэбнай інфармацыі; новая назва павінна натуральна ўваходзіць у мясцовую традыцыйную для гэтага рэгіёна ўрбананімію, айканімію; такія назвы не павінны быць грувасткімі, складанымі, мнагаслоўнымі, іх асноўная вартасць – прастата і сцісласць, зручнасць у вымаўленні; урбананім, айканім павінен адпавядаць гістарычным і культурным традыцыям рэгіёна, горада, канкрэтнага паселішча, арганічна ўпісвацца ў сучасны тапанімічны кантэкст [7, 256].

Такім чынам, айканімія Мазыршчыны за перыяд свайго станаўлення і развіцця перажыла істотныя змены. У яе структуры ў былыя часы выяўляліся спецыфічныя тыпы пасяленняў – вёскі, сёлы, хутары, фальваркі, мястэчкі. Самы тыповы і масавы тып пасяленняў у мінулыя часы – *хутар*. Як тыпы пасяленняў, страціліся *засценкі, выселкі, фальваркі, мястэчкі*. Некаторыя з хутароў зліліся, аб'ядналіся ў асобныя буйнейшыя паселішчы, атрымаўшы агульную назву нейкага перспектыўнага паселішча. У савецкі перыяд у вялікай колькасці архаізаваліся шматлікія назвы, якія суадносіліся з імёнамі асоб царскага, імператарскага, панскага паходжання, назвы, якія былі звязаны з рэлігіяй, служыцелямі культу, сведчылі пра асаблівасці былога землеўладання, тагачасных промыслаў, іншых архаізаваных заняткаў людзей. Такія адзінкі ўяўляюцца як каштоўныя захавальнікі былога слоўнікавага багацця рэгіёна, сведчаць аб флоры Мазыршчыны, мінулым жыцці насельніцтва, моўнай спадчыне.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Генкин, В.М. Вариативность в ойконимии белорусского Поозерья / В.М. Генкин // Имя и слово (проблемы семантико-прагматического взаимодействия в славянских языках): материалы Междунар. науч. конф., Брест, 19–20 апреля 2007 г.: в 2 ч. / под. ред. В.И. Сенкевича. – Брест: Изд-во БрГУ, 2007. – Ч. 1. – 232 с.
2. Лякин, В.А. Калиновый край в именах и названиях: историко-топонимический очерк / В.А. Лякин. – Минск : Колоград, 2016. – 136 с.
3. Памяць: гіст.-дакум. хроніка Лельчыцкага раёна. Мінск : Паліграфармленне, 2002. – 606 с.
4. Рогалев, А.Ф. Географические названия в калейдоскопе времен / А.Ф. Рогалев. – Гомель : Барк, 2008. – 256 с.
5. Хроніка Убарцкага Палесся / аўтар-уклад. А.І. Атнагулаў; навук. рэд. В.Л. Насевіч. Мінск: Тэхналогія, 2001. 496 с.
6. Шур, В.В. Уласнае імя ў мастацкім тэксце : манаграфія / В. В. Шур. Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2010. – 203 с.
7. Шур, В.В. Уласнае імя ў соцыуме і мастацкім тэксце : манаграфія / В. В. Шур. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2015. – 299 с.